

Läs- och uttalsprotokoll

Resursmaterial för den vidgade uttalsundervisningen

Mirjam Vallin och Tomas Riad

Hänvisning till detta dokument:

Vallin, Mirjam & Tomas Riad. 2020. *Läs- och uttalsprotokoll*. SKRIVS 25. Intensivsvenska, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Illustration: Ove Larsson

Materialet är utvecklat inom utvecklingsprojektet Intensivutbildning i svenska för nyanlända skolelever, Intensivsvenska. Projektet ingår i satsningen *Utbildning för ökad integration* och har Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse som huvudfinansierare och Stockholms universitet och Institutionen för svenska och flerspråkighet som medfinansierare. Projektets huvudman är Svenska Akademien. Projektets vetenskapliga hemvist är Institutionen för svenska och flerspråkighet vid Stockholms universitet.

Det material för uttalsundervisning som utarbetats inom projektet *Intensivutbildning i svenska för nyanlända skolelever* har lite olika inriktning och reflekterar erfarenheter och behov vi mött under projektiden. Materialet är i första hand ett *resursmaterial* för läraren. Delar av det kan användas direkt i undervisningen eller efter mindre bearbetning. Annat fungerar som fortbildning eller referensmaterial. Det är inte fråga om ett renodlat läromedel.

Materialet hör huvudsakligen hemma under artikulationsmomentet, dvs inom traditionell uttalsundervisning. Inom det området finns det också publicerade läromedel att tillgå, liksom en del resurser på internet, inklusive Skolverkets moduler. Det vi främst vill åstadkomma här är en inramning av det undervisningsstöd som lärare kan behöva för att bedriva uttalsundervisning med viss självsäkerhet.

När det gäller litterarisering/latinisering är det fråga om ett utvecklingsområde. En fungerande undervisningsmetod finns inom ramen för Prosodiametoden (www.prosodia.se), men är tills vidare inte publicerad som undervisningsmaterial. En beskrivning av latinisering med Prosodiametoden ges i Grossman & Riad (2020). Generell information om litterarisering och exempel på typer av övningar ges också i Riad & Lim Falk (2020) och Riad & Forsberg (2020). De senare delarna av det material som producerats inom *Intensivsvenska (Fonologiska kontraster, Läs- och uttalsprotokoll)* kan användas som resurs både för uttalsövningar och för litterariseringsovningar.

Resursmaterialet för uttalsundervisning består av följande delar:

- En vidgad uttalsundervisning. Inledning till resursmaterialet
- Svenskans fonologi på 30 meningar. Resursmaterial för uttalsundervisning. Elevblad, extramaterial, parallella meningar och en vägledning till läraren, inkl. lathund för det fonetiska alfabetet
- Artikulation. Resursmaterial för uttalsundervisning
- Dialoger. Resursmaterial för uttalsundervisning
- Fonologiska kontraster. Resursmaterial för den vidgade uttalsundervisningen
- **Läs- och uttalsprotokoll. Resursmaterial för den vidgade uttalsundervisningen**

Syfte och mål	4
Texter	4
Protokollet	5
Fonetisk transkription	5
Betonade vokaler med ordexempel	8
Vokalfysidingar	8
Konsonanter	9
Litteratur	12

Syfte och mål

Detta dokument är baserat på en rutin som Mirjam Vallin, ämneslärare på Nacka gymnasium, använt med sina elever. Eleverna läser högt varje vecka ca 5 minuter individuellt med läraren. Högläsningen äger rum samma tid varje vecka, vilket ger hög förutsägbarhet och ett tillfälle till återkommande uppföljning. Läraren noterar hur läsningen går samtidigt som han eller hon noterar uttalsavvikelse och annat i protokollet. Mellan läsningarna får eleven i uppgift att öva på det som just den eleven behöver öva på. Läraren har till sin omedelbara hjälp ett uttalsmaterial (transkription av *Nordanvinden och solen* och någon annan text, vokalfyrstingar, konsonantsystem och vokalsystem) som gör det lättare att identifiera vad i uttalet eller läsflytet det är som inte är tillfyllest. Sedan finns förstås en hel del annat material att relatera till (från projektet bland annat texter om den vidgade uttalsundervisningen, en uttalsmanual, eventuella resultat från litterariseringsdiagnos, m.m.). Läraren samlar på detta sätt en mängd explicit kunskap om uttal, avkodning och kodning samtidigt. För eleven innebär det ett återkommande tillfälle att visa vad man lärt sig sedan sist vad gäller uttal och läsning.¹

Undervisningsmetoden är ett komplement till uttals- och läsaktiviteter i klassrummet. Den bygger på att eleverna har fått upp en grundläggande läsförmåga så att de kan läsa enklare texter. Den metod som beskrivs nedan kan också genomföras med läsning av enskilda ord snarare än texter. Allt anpassas efter elevens individuella nivå.

Målet är att tidigt identifiera och följa upp avkodnings- och kodningsutvecklingen, respektive att kontinuerligt justera uttal. Med individuell läsning och uttalskontroll kan läraren relativt snabbt göra en behovsprofil vad gäller uttalet för varje elev individuellt, under socialt trygga former för både lärare och elev. När de viktigaste problemen har identifierats kan läraren ge individuellt riktade uppgifter som läxor till sina elever, som de sedan arbetar med under veckan och redovisar vid nästa tillfälle till individuell läsning.

Texter

Texterna kan vara orienterade mot uttal, men kan också med fördel ha ett litterärt värde eller passa ihop med något undervisningsområde man för tillfället håller på med. Det finns användbara enkla dikter som är avsedda att läsas av inlärare och som kan läsas med normal prosodi (t.ex. Eva Cerú, *Bild|Poesi* och *Bild|Poesi 2*). Prosa på lättläst svenska kan också fungera väl, med sin ofta enkla syntax. Man kan ta en bit ur en bok man läser tillsammans i klassen. Topikalt valda texter ger möjligheter till samtal utöver själva högläsningen och uttalsträningen.

¹ För eleven är flytläsning och gott uttal inte nödvändigtvis tydligt åtskilda mål.

Protokollet

En viktig egenskap är att protokollet ska kunna fungera som hjälp för läraren att ställa rätt diagnos vad gäller uttalet. Protokollet innehåller rutor för markering av läsegenskaper (flyt, avkodning), rutor för uttal av språkljuden (vokaler, konsonanter, betoning, kvantitet, språkmelodi), och för stavelsebildning (tillägg eller strykning av ljud).

Protokollet innehåller också ett par texter som har transkriberats med (medelgrov) fonetisk skrift (IPA, international phonetic alphabet). Transkriptionerna kan göra det lättare för läraren att identifiera de avvikande ljuden och deras plats i vokal eller konsonantsystemet. Därmed kan läraren också ge eleven bättre vägledning och mer riktade övningar. Diagnos föregår åtgärd.

Fonetisk transkription

Nordanvinden och solen

Ortografisk version

Nordanvinden och solen tvistade en gång om vem av dem som var starkast. Just då kom en vandrare vägen fram insvept i en varm kappa. De kom då överens om att den som först kunde få vandraren att ta av sig kappan, han skulle anses vara starkare än den andra. Då blåste nordanvinden så hårt han nånsin kunde, men ju hårdare han blåste desto tätare svepte vandraren kappan om sig, och till slut gav nordanvinden upp försöket. Då lät solen sina strålar skina helt varmt och genast tog vandraren av sig kappan och så var nordanvinden tvungen att erkänna att solen var den starkaste av de två.

Fonetisk transkription

['nù:ɖɑŋ, vɪn:den ɔ 'su:lɛn 'tʏis:tadɛ ɛŋ 'gɔŋ: ɔŋ 'vɛm: av 'dɔm sɔm va 'stɑ:kast || 'jɛs:t 'ɖo: 'kʰɔm ɛn 'vɑn:drɑɛ 'vɛ:ɡɛn 'frɑm: 'ɪn: sʏɛ:pt i ɛn 'vɑ:m 'kʰɑp:a || dɔm kʰɔm 'do: øvɛ'rɛn:s 'ɔm at ɖɛn sɔm 'fœɕ:t kʰɛndɛ fo: 'vɑn:drɑɛn at tʰɑ 'ɑ:v sɛj 'kʰɑp:ɑn | 'hɑn: skɛl:ɛ 'ɑn: sɛ:s 'vɑ 'stɑ:kɑɛ ɛn dɛn 'ɑn:drɑ || do: 'blø:stɛ 'nù:ɖɑŋ, vɪn:den so ho:t hɑn 'nɔn:sɪn 'kʰɛn:də | mɛn jɛ 'hò:ɖɑɛ hɑm 'blø:stɛ dɛstɔ 'tʰɛ:tɑɛ 'sʏɛ:ptə 'vɑn:drɑɛŋ 'kʰɑp:ɑn 'ɔm sɛj | ɔ tɪ 'slɛ:t gɑ:v 'nù:ɖɑŋ, vɪn:den øp: fœ'ʂø:kɛt || do: lɛ:t 'su:lɛn sɪnɑ 'strø:lar 'fjɪ:nɑ hɛ:lt 'vɑ:mt ɔ 'jɛ:nɑst tʰu:g 'vɑn:drɑɛn 'ɑ:v sɛj 'kʰɑp:ɑn ɔ so: vɑ 'nù:ɖɑŋ, vɪn:den 'tʏɛŋ:ɛn at 'ɛ:r ɕɛn:a at 'su:lɛn vɑ: ɖɛn 'stɑ:kɑstɛ ɑ:v dɔm 'tʏo:]

Eva Cerú, Jag tycker om dig (återgiven med tillstånd)

Ortografisk version

Jag tycker om dig
Jag tycker om glass.
Jag tycker om sommar.
Jag tycker om solen
och vinden
och träden
och blommorna
och fåglarna.

Fonetisk transkription

[ja tʏk·ɛr 'ɔm: dɛj:]
[ja tʏk·ɛrɔm 'glas:]
[ja tʏk·ɛrɔm 'sɔm:ar]
[ja tʏk·ɛrɔm 'su:lɛn]
[ɔ 'vɪn:dɛn]
[ɔ 'trɛ:dɛn]
[ɔ 'blɔm:ɔŋa]
[ɔ 'fɔ:glarŋa]

Jag tycker om mamma och pappa
och mormor och morfar
och mina syskon
och mitt hem.

[ja tʏk·ɛrɔm 'màm:a ɔ 'pʰàp:a]
[ɔ 'mòr:mɔr ɔ 'mòr:far]
[ɔ mina 'sʏs:kɔn]
[ɔ mit 'hɛm:]

Jag tycker om vackra kläder
och glada ögon
och lyckliga skratt
och bra böcker
och goda vänner.

[ja tʏk·ɛrɔm 'våk:ra 'klɛ:dɛr]
[ɔ 'glà:da 'ø:gɔŋ]
[ɔ 'lʏk:lɪa 'skrat:]
[ɔ 'bra: 'bøk:ɛr]
[ɔ 'gù:da 'vèn:ɛr]

Jag tycker så mycket om
så många saker.

[ja tʏk·ɛʂɔ 'mʏk:ɛ 'ɔm:]
[so 'màŋ:a 'sa:ker]

Men mest av allt
tycker jag om dig!

[mɛn 'mɛs:t av 'al:t]
[tʏk·ɛ ja 'ɔm: 'dɛj:]

Eva Cerú, Fri (återgiven med tillstånd)

Ortografisk version

Fri vill jag vara.
Komma och gå som jag vill.
Bestämma själv.
Tycka som jag vill.
Tänka mina tankar,
som bara är mina och som är bra.
Jag vill känna mig som fågeln,
nästan lyfta och segla bort
från allt jag måste.
Flyga mot vita, mjuka molnen
och sedan landa precis där
jag vill

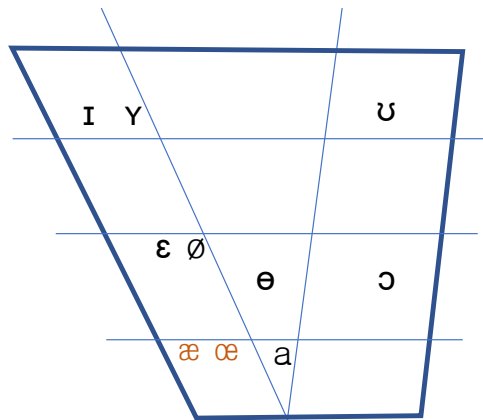
Fonetisk transkription

[ˈfri: vɪl: ja (ja) ˈvɑ:ra]
[ˈkʰɔ̃m:a ɔ ˈgo: sɔm ja (ja) ˈvɪl:]
[bɛˈstɛm:a ˈxɛl:v (ˈʂɛl:v, ˈhʂɛl:v)]
[ˈtʰʏk:a sɔm ja (ja) ˈvɪl:]
[ˈtʰɛŋ:ka mina ˈtʰəŋ:kar]
[sɔm ˈba:ra ɛ ˈmi:na ɔ sɔm ɛ ˈbra:]
[ja vɪl ˈtʃɛn:a mɛj· sɔŋ ˈfo:gɛln]
[ˈnɛs-tan ˈlvf:ta ɔ ˈsɛ:gla ˈbɔt:]
[frɔn ˈal:t ja ˈmɔs:tɛ]
[ˈflʏ:ga mɔt ˈvɪ:ta ˈmjʉ:ka ˈmò:lɛn]
[ɔ ˈsɛ:dan ˈlàn:da prɛˈsi:s ˈdæ:r]
[ja ˈvɪl:]

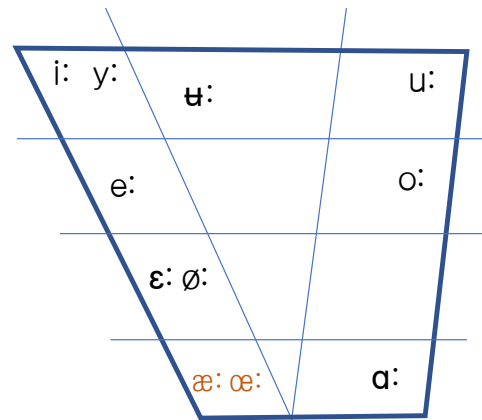
Betonade vokaler med ordexempel

Korta			Långa		
[ɪ] <i>bister,</i> <i>mint</i>	[ɥ] <i>dyster,</i> <i>nyckel</i>	[ʊ] <i>ottan</i>	[i:] <i>vit</i>	[y:] <i>mysa,</i> <i>lyra</i>	[u:] <i>mor,</i> <i>bota</i>
	[ə] <i>pusta,</i> <i>munter</i>		[e:] <i>segel</i>	[ɛ:] <i>lura,</i> <i>gul</i>	[o:] <i>mår,</i> <i>sova</i>
[ɛ] <i>mässa,</i> <i>penna</i>	[ø] <i>röst,</i> <i>mötte</i>	[ɔ] <i>blått,</i> <i>gott</i>	[ɛ:] <i>mäta</i>	[ø:] <i>röta</i>	
[æ] <i>snärt,</i> <i>märr</i>	[œ] <i>dörr,</i> <i>mört</i>	[a] <i>mast,</i> <i>panna</i>	[æ:] <i>lära,</i> <i>färd</i>	[œ:] <i>mör,</i> <i>körd</i>	[ɑ:] <i>mal</i>

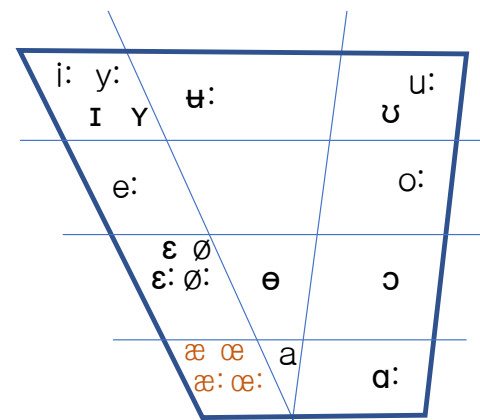
Vokalfysringar

Korta

Långa

Korta och långa

Konsonanter

							Ljudtyp	Lång konsonant	Kort konsonant		
		labial o labiodental	dental o supradental	palatal	velar	glottal					
klusil	aspirerad	p	t t̚		k		/p/	[p:]	'hoppa	[p]	'spar
	stämton	b	d d̚		g		/t/	[t:]	'potta	[t]	'stor
							/k/	[k:]	'smocka	[k]	'vekna
nasal		m	n ŋ		ŋ		/b/	[b:]	'klubba	[b]	'barn
							/d/	[d:]	'snudda	[d]	'dåre
frikativa	aspirerad		f s s̚	ç	x	h	/g/	[g:]	'sugga	[g]	'glad
	stämton		v	j			/f/	[f:]	'knuffa	[f]	'fröken
							/v/	[v:]	'favvo	[v]	'vaken
likvida	lateral		l l̥				/s/	[s:]	'Nisse	[s]	'sås
	retroflex		r				/ʃ/	[ʃ:], [x:]	'duscha	[x], [ɸ], [ʃ]	'skjuta
							/ɛ/	--	--	[ɛ]	'tjuta
							/j/	[j:]	'skoja	[j]	'jippo
							/h/	--	--	[h]	'hoppsan
							/m/	[m:]	'kamma	[m]	'möda
							/n/	[n:]	'kanna	[n]	'naken
							/ŋ/	[ŋ:]	'känga	[ŋ]	'killing
							/r/	[r:], [R:]	'borra	[r], [R]	'röta
							/l/	[l:]	'bolla	[l]	'luta

LÄS- OCH UTTALSPROTOKOLL

Namn:

Datum	Text	Vokaler			Konsonanter			Stavelse: tillägg, strykning	Beto- ning	Rytm	Melo- di	Flyt	Anteckningar
		spec. uttal	korta	långa	korta	långa	spec. uttal						

LÄS- OCH UTTALSPROTOKOLL

Namn:

Datum	Text	Vokaler			Konsonanter			Stavelse: tillägg, strykning	Beto- ning	Rytm	Melo- di	Flyt	Anteckningar
		spec. uttal	korta	långa	korta	långa	spec. uttal						

Litteratur

Cerú, Eva. 1992. *Bild|Poesi 2*. Natur och Kultur

Cerú, Eva. 1993. *Bild|Poesi 1*. Natur och Kultur

Grossman, Paula. <http://www.prosodia.se>

Grossman, Paula & Tomas Riad. 2020. *Latinisering – diagnostisering och intervention på språkintrödnad*. Ms. Stockholms universitet.

Kjellin, Olle. 2002. *Uttalet, språket och hjärnan. Teori och metodik för språkundervisningen*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.

Riad, Tomas & Julia Forsberg. 2020. *Litterarisering – diagnostisering av nyanlända. Svenskans beskrivning 37*, Åbo. Ms. Stockholms universitet.

Riad, Tomas & Maria Lim Falk. 2020. *Litterarisering för nyanlända*. SKRIVS 26. Intensivsvenska, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet